

strukturálních transformací zemí střední a východní Evropy.

Robert Wade (Sussex) referoval o zjištěních publikovaných v jeho nové knize. Ekonomický růst a exportní úspěch "asijských tygrů" byl výsledkem cílené a selektivní hospodářské politiky (zvláště ochrany domácího trhu, nekonvertibility domácích měn, masivní podpory exportu, regulace trhu dotacemi, kontroly kapitálového trhu ad.) a nikoli ničím neomezeného volného trhu. Poznamenal, že redakce časopisu *The Economist* se stala terčem kritiky úředníků ze Světové banky za to, že o knize publikovala příznivou referenci z pera Clive Crooka. Když se ovšem redaktor stěžovatelů přeptal, zda knihu četli či alespoň měli v ruce, odpověď byla ve všech šesti případech záporná.

Vůdčí osobností konference byl bezesporu profesor Stuart Holland (Evropský univerzitní institut, Florencie). Rozlišil různé typy sociálních nákladů (či obětí? - social costs) transformace podle toho, zda jsou spjaty se změnou mezinárodní situací, s aplikací stabilizačních programů, s restrukturací výrobního sektoru či s institucionálními změnami sociálně-ekonomického systému. Poznamenal, že ne všechny tyto oběti (náklady) jsou nevyhnutelné. Stát veřej-

ných sociálních služeb (welfare state) patří minulosti; nikoli však pluralistická společnost sociálních služeb. Vyzdvihl nebezpečí nevratnosti některých postupových kroků reformy sociální politiky. Výlučná podpora soukromého sektoru sociálních služeb vede k úpadku veřejných sociálních služeb, k blokování investic a ke ztrátě zájmu o ně ze strany občanů a politiky na centrální a místní úrovni. Idea sociální spravedlnosti, která tvořila základ welfare state, nemusí být ztracena ani zatracena, už proto ne, že ji nelze ztotožňovat s politickými experimenty "reálného socialismu". Sociální spravedlnost je součástí širšího konceptu sociální efektivity. Je pravda, že neexistuje (jedna) třetí cesta; existuje totiž mnoho různých voleb, charakterizujících různou míru vyváženosti mezi soutěží a spoluprací v životě moderních společností.

V závěru konference na tyto myšlenky navázal Ferenc Mislivetz (Centrum evropských studií, Budapešť), když pravil, že země střední a východní Evropy potřebují nové demokratické reformní strategie, které by měly být směsí liberálních a sociálně demokratických konceptů. Jménem organizátorů konference slíbil, že učiní vše pro to, aby se podobná setkání mohla konat i v budoucnu.

Martin Potůček

Transformace sociální struktury československé společnosti

Projekt výzkumu

I. Participující instituce a výzkumný tým

Na zahájení a přípravě výzkumu (Pojem výzkum má v tomto projektu širší význam než označení jednoho sociologického šetření, včetně přípravných a interpretačních fází. Jde o mnohem rozsáhlejší výzkumný projekt zahrnující několik sociologických šetření a zpracování studií čerpajících i z jiných datových a informačních zdrojů, zejména historiografické povahy.) se dohodly: Ústav sociálně politických věd fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (ředitel Josef Alan) a Sociologický ústav Československé akademie věd v Praze (ředitel Jiří Musil). Tyto dvě instituce jsou rovněž jeho garanty a koordinátory. Na výzkumu participují i další ústavy a instituce: Institut pro výzkum veřejného mínění v Praze (ředitel Bohumil

Jungmann), Sociologický ústav Slovenské akademie věd v Bratislavě (ředitel Ľubomír Falťan), Výzkumný ústav sociálního rozvoje v Bratislavě (ředitel Ferdinand Vykopal) včetně pobočky v Praze (vedoucí Jiří Šandera), Ústav pro sociální analýzu Univerzity Komenského v Bratislavě (ředitel Fedor Gál) a odbor sociální politiky, spotřeby a služeb Federálního statistického úřadu v Praze (vedoucí Jaroslav Kux). V průběhu přípravy projektu se vytvořilo pracovní společenství jeho účastníků složené z několika desítek sociologů, historiků a metodologů. Výzkum řídí kolegium, které vedou Pavel Machonin a Petr Matějů.

II. Sociální a historické souvislosti, základní cíle

Zahájení výzkumu "Transformace sociální struktury československé společnosti" bylo motivováno především potřebou co nejrychleji a v co možná nejkomplexnější podobě zachytit historicky unikátní změny ve společ-

nosti spojené s přechodem Československa k pluralitní demokracii a tržnímu hospodářství. Tento spíše čistě vědecký motiv má samozřejmě i svoji praktickou stránku. Sociální změny, probíhající zatím spíše skrytě jako důsledek změn politických a ekonomických, budou ve stále větší míře vystupovat do popředí. Jde samozřejmě o to, aby se vnitřně rozporné sociální procesy, vyznačující se neobyčejnou vnitřní dynamikou, neprojevovaly v podobě již nezvládnutelných sociálních napětí, která by mohla uvést politický a ekonomický vývoj na zcela jinou kolej. Jedním z úkolů společenských věd, včetně sociologie, je problémy tohoto typu včas identifikovat.

Výzkum "Transformace sociální struktury československé společnosti" si klade oba tyto hlavní cíle. Navazuje přitom na tradici založenou výzkumem vertikální diferenciace a mobility obyvatelstva Československa z roku 1967, jehož hlavní výsledky byly publikovány v knize Československá společnost v roce 1969. Dále využívá pozitivních i negativních zkušeností i některých výsledků ze sociologicko-statistických šetření provedených v letech 1978 a 1984. Současně usiluje o podstatné překročení teoretického i metodologického obzoru všech předchozích československých šetření. Je to dáno novou historickou a politickou situací v Československu, která po dvaceti letech znovu dává možnost zkoumat sociální strukturu a stratifikaci československé společnosti bez apriorních ideologických schémat. Důležitou roli v přehodnocení východisek a metod aplikovaných ve starších československých výzkumech hraje i pokrok v teorii a metodách výzkumu sociální struktury a stratifikace, ke kterému ve světové sociologii došlo v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let. K významným zdrojům inspirace patří i teorie stojící na rozhraní sociologie s ekonomikou, psychologíí, politologií atd., odkud výzkum čerpá inspiraci přinejmenším pro formulaci hypotéz a alternativních výkladových schémat.

Výzkum si klade tyto základní úkoly:

1. Přispět k empirickému i teoretickému poznání procesu transformace, kterým prochází soudobá československá společnost.
2. Získanými poznatky a zkušenostmi podle možnosti obohatit sociologické poznání

celé skupiny společností, které jsou v obdobné historické situaci postkomunistické transformace.

3. Přispět k obecné teorii sociální změny, zejména pokud jde o vzájemné vztahy mezi změnami v politické a mocenské struktuře, v ekonomice, v sociální struktuře, v životním stylu a v hodnotovém systému.
4. Poskytnout informace bezprostředně využitelné v průběhu ekonomické reformy a to zejména pro sledování vývoje situace na pracovním trhu a případných napětí a nerovnováh vznikajících v ekonomice. Předpokládáme, že výzkum poskytne relevantní informace pro koncepci sociální politiky (nezaměstnanost a její sociální a politické důsledky, problém chudoby, možnosti širšího anticipativního pojetí sociální politiky atd.).
5. Výsledky výzkumu však mohou být využity i jako zdroj informací o proměnách politického klimatu v kritickém období přechodu k demokratickému a tržně založenému výkonovému typu společnosti. Na rozdíl od běžných výzkumů veřejného mínění bude možné jít do větší hloubky, a to zejména pokud jde o vysvětlení sociálních zdrojů politických orientací a jejich vazbu na hlubší struktury.
6. Výzkum rovněž poskytne určité informace pro vzdělanostní a kulturní politiku. Očekává se, že výsledky výzkumu umožní identifikovat hlavní zdroje problémů ve vývoji vzdělání a formulovat požadavky na změny ve vzdělanostní politice a případně ve školském systému. Pokud jde o kulturní politiku, výzkum poskytne základní informaci o kulturní participaci v různých sociálních skupinách a o bariérách, které jejímu příznivějšímu rozvoji budou klást sociální důsledky ekonomické reformy.
7. Po dohodě s Federálním statistickým úřadem patří k cílům výzkumu ověření některých moderních a efektivních postupů zjišťování statistických údajů pomocí výběrových šetření a testovat některé nové, v československé statistice dosud nepoužívané klasifikace. Současně bude výzkumu využito pro testování československé varianty mezinárodní klasifikace zaměstnání (ISCO).

III. Teoretická a metodologická východiska

Vzhledem k tomu, že výzkumný projekt je z hlediska zkoumaných otázek relativně rozsáhlý a vymyká se tak standardnímu výzkumu sociální struktury či stratifikace, nelze předpokládat, že by se poměrně velký výzkumný tým jednoznačně přiklonil k některé z vyhraněných soudobých koncepcí sociální struktury jako k hlavnímu či dominantnímu teoretickému východisku. Svou úlohu přitom hraje i více než dvacetileté přerušení seriózního sociologického zkoumání vývoje československé společnosti. Přijetí jednoho dominantního výkladového principu však především brání fakt, že sociální struktura československé společnosti je poznamenána rozpornými vývojovými tendencemi a že se do ní promítají vlivy dramatických osudů země a historických zlomů minulosti. Z tohoto hlediska půjde vlastně o hledání několika výkladových hypotéz, odpovídajících opakovaně diskontinuitě vývoje československé společnosti a tudíž specifickým historickým periodám. Členové výzkumného týmu však budou pracovat s explicitními teoretickými hypotézami a budou usilovat o jejich verifikaci. V tomto smyslu pracovní tým mj. naváže na některá teoretická východiska dřívějších československých výzkumů, především na koncepci konfliktu rovnostářsko-byrokratického systému s meritokratickým principem sociální stratifikace. Výzkum tak bude směřovat mimo jiné i k obnovení kontinuity s výzkumy provedenými v minulosti a k ověření platnosti závěrů z těchto výzkumů jak v tehdejších podmínkách, tak v dalším vývoji společnosti. Z tohoto důvodu se výzkum bude opírat o historické komparace.

Pokud jde o soudobé teoretické inspirace, domníváme se, že pro zkoumání nedávné minulosti, současnosti a vývojových tendencí československé společnosti jsou významné nejen teorie sociální stratifikace a mobility a diskuse, které jsou zejména v současné době vedeny k otázkám úlohy sociálněpolitických faktorů ve vývoji mobilních režimů, ale i různé varianty neomarxistických a neoweberiánských třídních konceptů, vystihující některé sociální trendy soudobé transformace.

Specifický historický, politický a kulturní kontext vývoje sociální struktury v Československu bude vyžadovat formulaci hypotéz opírajících se i o teorie akcentující kulturní zdroje nerovností (navazující na teoretické koncepte dlouhodobě spjaté spíše s evropskou a zejména s francouzskou sociologií). Považujeme v tomto směru za velmi inspirativní i výklady sociální stratifikace a nerovností opírající se o diferenciaci životního stylu a analýzu jeho mezigeneračních transferů, o hodnotové a sociálně psychologické zdroje reprodukce sociálních nerovností atd. V československých podmínkách budou mít svou váhu i koncepty podtrhující význam etnický a regionálně podmíněných vztahů. Neuzavíráme se ani ověřování platnosti teoretických koncepcí vycházejících z akcentu na individuální faktory a mikrostruktury oproti významu faktorů makrostrukturálního povahy.

Cílem výzkumného projektu je tedy pomocí falzifikace různých výkladových schémat principy strukturace československé společnosti a jejího pohybu z empirického poznání vyvodit, nikoli tedy podřídít sběr empirického materiálu předem daným konceptům.

Na rozdíl od výzkumných projektů tohoto typu realizovaných ve vyspělých průmyslových zemích s tržními ekonomikami, které staví na kumulovaném poznání relativně stabilizovaných společností a mohou více či méně precizovat hlavní zjištění o relativně vykrystalizovaných sociálních vztazích, jsme v situaci, která vyžaduje značnou počáteční variantnost výkladových schémat, a tudíž i operacionalizace pojmového aparátu. Jednoduše řečeno, žádná relevantní výkladová hypotéza by neměla být v průběhu operacionalizace a přípravy terénních šetření diskriminována. To, co by se tedy v jiných podmínkách mohlo jevit jako teoretický eklekticismus, je v případě tohoto výzkumného projektu výsledkem snahy o zachování principu svobody interpretace pro všechny členy poměrně rozsáhlého a vnitřně heterogenního výzkumného týmu.

Pokud jde o analytické postupy aplikované v tomto výzkumném projektu, počítá se zejména s aplikací sociologických a historiografických metod. V analýze dat ze sociologických šetření bude využito metod, které se

staly standardní výbavou výzkumu sociální stratifikace a mobility: zejména pak multivariačních technik (faktorové a konfirmační faktorové analýzy, typologické analýzy, strukturního modelování atd.) a lineárních modelů pro analýzu asociací mezi ordinálními znaky (loglineární a logmultiplikativní modely, logitové modely atd.).

IV. Předmět a obsah výzkumu

Předmětem výzkumu je transformace sociální struktury československé společnosti, se zřetelem ke specifickým rysům vývoje v českých zemích a na Slovensku. Sociální struktura je ve výzkumu pojímána bez apriorní redukce na třídní nebo stratifikační rozměr. V centru pozornosti budou stát změny v sociální struktuře související s politickými, ekonomickými a duchovními přeměnami probíhajícími od listopadu 1989. Pro pochopení těchto změn v širším historickém, politickém a kulturním kontextu je nezbytné zachycení vývoje sociální struktury v delší historické retrospektivě, sahající - pokud to empirický materiál umožní - až do konce třicátých let.

Obsahově se bude výzkum zabývat sociálním postavením jedinců a rodin a jeho proměnami v časovém horizontu ohraničeném možnostmi retrospektivní metody (studium mobilních procesů a životních drah) a dostupností historické statistiky. Teoretickým kontextem studia sociálního postavení je systém sociálních vztahů, z nichž za nejdůležitější považujeme:

- a) vlastnické a dispoziční vztahy k výrobním prostředkům;
- b) vztahy vyplývající z postavení v dělbě práce (odvětví, profese, složitost práce, kvalifikace atd.);
- c) vztahy regionální, územní, etnické a vztahy mezi národy;
- d) vztahy biosociální povahy;
- e) vztahy mocenské;
- f) vztahy distribuční (příjmy, životní úroveň, majetek).

Jsmo si přitom vědomi toho, že formování a krystalizaci sociálního postavení není možné pochopit bez studia úlohy kulturních faktorů, sociálně psychologických faktorů (hodnoty, normy, vzorce, atd.), bez analýzy základních dimenzí životního stylu a bez přihlédnutí k mezinárodnímu sociokulturnímu kontextu. Hlavním předmětem výzkumu nebudou pou-

ze výše uvedené vztahy a faktory jako samostatné a relativně nezávislé zdroje formování sociálního postavení, ale rovněž míra jejich kongruence a strukturovanosti okolo určité dominanty. Nakolik se takovou dominantu podaří identifikovat, a čím je tvořena, je jednou z hlavních otázek, na niž by měl výzkum odpovědět. Stejně tak je otázkou, do jaké míry je možné v sociální struktuře československé společnosti identifikovat skupinové vztahy svým charakterem blízké třídním vztahům.

Takto určený obsah výzkumu lze podrobněji charakterizovat výčtem základních otázek, k jejichž zodpovězení má přispět:

1. Jaký byl vývoj sociální struktury v českých zemích a na Slovensku zhruba od konce třicátých let do současnosti? Jak se globální historické, politické a ekonomické proměny promítaly do individuálních životních drah jedinců v těchto dvou ekonomicky i kulturně odlišně se vyvíjejících republikách?
2. Jaké jsou v současné době hlavní determinanty sociálního postavení jedince, jakou roli v tomto ohledu hraje výchozí i aktuální rodina? Jaké jsou hlavní mechanismy mezigenerační transmise sociálního postavení?
3. Jak se hlavní faktory tvořící základ diferenciace sociálního postavení a jejich případné změny promítají do formování sociálních skupin, případně sociálních tříd? Lze v sociální struktuře československé společnosti identifikovat sociální skupiny, které mají povahu sociálních tříd či se svým charakterem blíží třídním seskupením? Jakou úlohu v tomto ohledu hrají přeměny ve vlastnických vztazích a v dispozičních právech?
4. Jakým směrem se vyvíjí systém sociálních nerovností a do jaké míry je tento vývoj kompatibilní s pohybem směrem k výkonně orientované společnosti založené na meritokratickém pojetí spravedlnosti? Mění se pouze hloubka nerovností, nebo dochází k podstatnějším změnám i v jejich zdrojích a v mechanismech mezigenerační transmise?
5. Jaká je role regionu, sídla či lokality v určení sociálního postavení a v určení pozice jedince a rodiny v systému sociálních

nerovností? Jakou úlohu ve struktuře a proměnách sociálního postavení jednotlivců, sociálních skupin a v systému sociálních nerovností hrají proměny v regionálních a sídelních strukturách? Jaký je vztah mezi geografickou a sociální mobilitou? Jaká je role národnostních, kulturních a etnických kontextů?

6. Jaká je role biosociálních charakteristik (pohlaví, fáze životního cyklu atd.) v systému sociálních nerovností a ve formování sociální struktury?

7. K jakým změnám dochází ve vzdělanostní struktuře populace a ve vzdělanostních nerovnostech? Dochází ke změnám v hodnotách spojovaných se vzděláním?

8. Jaký je kulturní kontext sociálních přeměn československé společnosti? Jaký je vztah mezi kulturní participací a sociálním postavením jedince? Co je v období transformace dominantou diferenciací životního stylu a jaké hodnoty (materiální, postmateriální) se v tomto ohledu uplatňují v různých skupinách populace?

9. Jak se proměňují mocenské struktury československé společnosti v souvislosti s přechodem k pluralitní demokracii? Jaké jsou mechanismy rekrutace a restrukturyzace politické, hospodářské a kulturní elity? Jaký je osud příslušníků bývalého totalitního režimu? Dochází ke "konverzím" mezi ekonomickým, politickým, kulturním a sociálním kapitálem? Pokud ano, jaké jsou typické vzorce těchto konverzí?

10. Jak se mění se subjektivní reflexe sociální struktury a sociálních a ekonomických nerovností, včetně prestiže povolání? Jak se vyvíjejí postoje populace k probíhající sociální transformaci a jak jsou tyto postoje diferencovány?

V. Výzkumné procedury a časový plán jejich realizace

V průběhu výzkumu se uplatní různorodé výzkumné procedury. Jejich časový sled, charakter a zaměření jsou určeny tak, aby maximálně, a s co největší efektivitou přispěly k postižení různých stránek sociální struktury v různých etapách její transformace, ev. předchozího vývoje.

1. Reprezentativní výběrová sociologická šetření

a) První sociologické šetření cca 3 000 osob starších 18 let na bázi kvótního výběru.

Od respondentů budou zjišťovány i údaje o jejich rodinách. Šetření zachytí objektivní stav a zčásti i subjektivní reflexi sociální struktury na počátku transformace a hlavní mobilitní pohyby v letech 1989 až 1991. Přispěje rovněž k ověření obsahu a metod dalších výzkumů. Současně zachytí hlavní důsledky politických změn a první fáze ekonomické reformy ve vývoji sociální diferenciace, nerovností, životní úrovně a v sociální situaci různých skupin obyvatelstva. Výzkum zachytí i postoje obyvatelstva k politické a ekonomické transformaci československé společnosti. Termín šetření je stanoven na říjen 1991 (podrobněji viz část VIII).

b) Sociologicko-statistické šetření provedené na souboru 20 000 domácností a v nich vybraných jedinců.

Oporou výběru bude příjmový mikrocensus za rok 1992, jehož data se zčásti převezmou. Šetření zachytí objektivní stav sociální struktury v první fázi transformace se všemi podstatnými údaji o mobilitě (včetně historické). Postojové otázky zahrne jen v míře nezbytné pro realizaci tohoto hlavního poslání. Šetření se uskuteční v druhé polovině roku 1993.

c) Malé výběrové šetření 2 000 osob na podsouboru šetření b).

Bude orientováno na reflexi sociální struktury a její transformace včetně reflexe vlastního sociálního postavení. V rámci tohoto šetření budou zjišťovány i hodnotové orientace. Toto šetření se uskuteční na počátku roku 1994. Při přípravě tohoto šetření bude zvažována možnost přímého srovnání s výsledky šetření hodnotových orientací provedeného na podzim roku 1990 (AISA).

d) Komparace výsledků sociologicko-statistických šetření 1967, 1978, 1984, 1993, resp. dalších.

Cestou dodatečných přepočtů a sekundární analýzy se bude zpracovávat průběžně v letech 1991-1995. (Podrobněji viz část VIII.)

e) Mezinárodní komparace výsledků výše uvedených sociologických šetření s výsledky ze šetření provedených v jiných zemích, zejména ve střední a východní Evropě.

2. Vývojové studie

f) Historiografická studie změn sociální struktury v Československu v letech 1938 - 1991.

Bude se zpracovávat průběžně v letech 1991-1995. (Podrobněji viz část VIII.)

g) Prognostická studie o možných a pravděpodobných trendech transformace sociální struktury.

V letech 1991-1992 heuristické povahy, v letech 1993-1996 s využitím sociologických a statistických dat.

3. Výzkumy jednotlivých problémů

h) Výzkum cirkulace elit (politických, hospodářských a kulturních).

Časové zařazení a přesné pojetí tohoto výzkumu se uváží později v návaznosti na mezinárodní komparativní projekt cirkulace elit ve střední a východní Evropě (blíže viz část VIII.)

i) Šetření prestiže povolání.

Tento výzkum bude případně zařazen po zhodnocení již uskutečněných šetření prestiže. Měl by umožnit zahrnutí prestiže jako statusové dimenze při zpracování a interpretaci výsledků velkého sociologicko-statistického šetření v roce 1993.

j) Výzkumné sondy z iniciativy pracovních skupin zabývajících se jednotlivými okruhy věcných problémů.

Tyto sondy by se mohly zabývat různými sociálními mezosystémy, mohly by mít povahu specializovaných kvalitativních výzkumů, sekundárních analýz, tzv. vyhledávacích výzkumů apod.

4. Závěrečná fáze prací

Interpretace výsledků jednotlivých výzkumných kroků bude probíhat průběžně, tak jak budou k dispozici výsledky jednotlivých šetření či jiných výzkumných akcí. Syntéza výsledků nemůže být k dispozici dříve než v roce 1995. To však nebrání tomu, aby z každého jednotlivého kroku realizace tohoto výzkumného projektu nebyly koncipovány expertízy a návrhy ekonomických, politických, kulturních či sociálněpolitických opatření.

Kromě vlastních výzkumných aktivit týmu se předpokládá průběžné a soustavné využívání výsledků paralelně probíhajících výzkumů realizovaných silami zúčastněných pracovišť, které mají vesměs ve vztahu k základní linii projektovaného výzkumu komple-

mentární funkci. Výzkumný ústav sociálních rozvoje a práce v Bratislavě a Praze bude realizovat výzkum menšinových, handicapovaných a okrajových sociálních skupin. Výzkumný ústav pro sociální analýzu Univerzity Komenského v Bratislavě přispěje několika kvalitativními výzkumy sociálních a politických problémů, akcentujícími úlohu subjektivního faktoru. Podobně se bude na výzkumu podílet katedra sociologie fakulty sociálních věd. Ústav sociálně politických věd dá k dispozici výsledky výzkumů Dějiny - generace - životopisy a problémů zaměstnávání kvalifikované mládeže. Z výzkumů Sociologického ústavu ČSAV budou v rámci projektu využity výsledky longitudinálního výzkumu dětí a jejich rodičů (zahájený na jaře roku 1989). Sociologický ústav poskytne výsledky i z dalších výzkumů týkajících se změn politického systému, ekonomických očekávání, prestiže (provedeného spolu s Ústavem teorie a historie vědy). Institut výzkumu veřejného mínění dává k dispozici výzkumy postojů obyvatelstva k sociální struktuře a transformaci. Z šetření Federálního statistického úřadu se budou využívat výzkumy příjmů, rodinných účtů a pracovních sil. Na základě předběžného jednání se uvažuje rovněž o využití výzkumů postojů k sociální struktuře a transformaci provedených sdružením AISA.

VI. Kooperace s jinými institucemi

1. Domácí kooperace

Kromě kooperace institucí, které uzavřely dohody o přímé účasti ve výzkumu připadají v úvahu již dnes některé další (viz závěr části V). Ani do budoucna se vedení výzkumu neuzavírá dalším podobným spolupracím s vědeckými institucemi ČSFR.

V průběhu přípravy výzkumu se podařilo navázat spolupráci se sociálními a kulturními výbory Federálního shromáždění ČSFR, s vedením federálního ministerstva práce a sociálních věcí a stejného resortu České republiky. Obdobná pracovní spojení se státními orgány se budou rozvíjet i do budoucna.

2. Mezinárodní kooperace

V průběhu přípravy projektu se podařilo navázat spolupráci založenou minimálně na soustavné výměně poznatků a názorů s cca 20 sociologickými pracovišti v Polsku, Jugoslávii, SSSR, Bulharsku, USA, Velké Británii,

Francii, SRN, Nizozemí a Švédsku. Jistou podporu očekáváme od zasedání Výzkumného výboru RC28 pro sociální stratifikaci při ISA, které se konalo v červnu 1991 v Praze. Některé z těchto spoluprací se vyvíjejí směrem k těsnější a soustavné součinnosti zahrnující i paralelní, popř. komparativní výzkumné aktivity. V navazování kooperací se bude pokračovat na bázi tohoto projektu.

VII. Zabezpečení výzkumu

Ke zdrojům vytvářejícím objektivní předpoklady realizace výzkumu budou patřit a) rozpočtové zabezpečení personální, finanční, informační, materiálně technické a další fondy zúčastněných institucí; b) dotace, popř. granty od zainteresovaných domácích institucí; c) fondy kooperujících zahraničních institucí v mezích uzavřených dohod; d) případné zahraniční granty. Zájem o podporu a pomoc vyvolávají zejména potřeby zabezpečení vědecké informace (knih, časopisů a bibliografií), výpočetní techniky, programového vybavení, vybavení reprodukční technikou, jakož i nákladů na provedení terénních šetření.

VIII. Specifikace projektu na rok 1991

Pro zahájení prací plánovaných na období 1991 a 1992 je nezbytné specifikovat projekt ve vztahu ke čtyřem výzkumným procedurám, jejichž realizaci výzkum započne.

1. První sociologické šetření 3 000 dotázaných 1991

Základní poslání a charakteristika šetření výzkumu byly osvětleny v části V, bod 1 a).

Empirické šetření uskuteční Středisko empirických výzkumů při Sociologickém ústavu ČSAV. Kvótní výběr 3 000 osob starších 18 let se uskuteční na základě znaků územního rozložení, velikosti sídla, pohlaví, věku a vzdělání respondenta. Sběr dat provede kvalifikovaná a zkušená tazatelská síť. Časový harmonogram šetření:

Definitivní operacionalizace a náčrt instrumentů - únor 1991

Pilotáž - květen 1991

Příprava šetření - do poloviny září 1991

Sběr dat - říjen 1991

Základní zpracování dat - do poloviny prosince 1991

Podrobnější zpracování dat - leden - únor 1992

Základní interpretace výsledků výzkumu - do června 1992

2. Komparace výsledků sociologicko-statistických šetření

Porovnání statických řezů sociální strukturou Československa má umožnit rekonstrukci historického vývoje sociální struktury v delší historické periodě. Jde o tři souběžné výzkumné činnosti.

a) Komparace výsledků ze sociologických šetření provedených v letech 1967, 1978, 1984 a 1993.

V prvním kroku, který se uskuteční v roce 1991, půjde o porovnání výsledků prvních tří šetření (1967, 1978, 1984). Závažným problémem je fakt, že data ze šetření provedeného v roce 1967 se nezachovala. Výsledky výzkumu budou tedy rekonstruovány z archivu tabulek uloženého v Sociologickém ústavu Slovenské akademie věd. Pro potřeby komparace bude nezbytné provést na datech z roku 1978 a 1984 takové transformace, které usnadní srovnání s rokem 1967.

Při projektování šetření plánovaného na rok 1993 se bude naopak dbát na to, aby bylo možné provést transformace umožňující srovnání s předchozími výzkumy.

b) Využití údajů ze statistických šetření (censy, mikrocensy, rodinné účty atd.).

Cílem tohoto kroku bude doplnit sérii statických řezů historickým vývojem. Těžiště prací na této komparaci bude v roce 1992, zejména v návaznosti na dostupnost výsledků ze sčítání lidu 1991 a Mikrocensu 1992, které umožní jedno z prvních statistických zachycení změn vyvolaných listopadovou revolucí.

c) Mezinárodní komparace.

Již v prvních fázích realizace tohoto výzkumného projektu je nezbytné vytvářet předpoklady pro mezinárodní komparace. Tento požadavek má dvě roviny: 1. průběžně vytvářet dokumentaci o výzkumech a o provedených transformacích v angličtině, případně paralelně zakládat systémové soubory (SPSS) jak v češtině, tak v angličtině; 2. průběžně doplňovat knihovnu dat získaných ze zahraničí, a to zejména na základě smluv o výměnách datových souborů.

3. Historiografická studie změn sociální struktury

Historiografický výzkum bude doprovodným výzkumem k základnímu výzkumu sociolo-

gickému. Bude se snažit ke každému sociologickému řezu soudobou společností hledat poznatky o příčinách, směrech, šíři, intenzitě a důsledcích předchozího vývoje, které je možno metodami historiografie získat. V první etapě výzkumu se zaměří na zkoumání sociálního vývoje v Československu v období 1968-1989, v druhé etapě na období 1938-1968.

Protože k problematice sociálního vývoje 1968-1989 historiografická literatura zcela chybí, bude se výzkum opírat hlavně o studium statistických pramenů a jejich dílčí zpracování a o demografickou, ekonomickou a sociologickou literaturu. Bude analyzovat oficiální dokumenty a publikace k sociálnímu vývoji i exilovou a samizdatovou produkci s tímto zaměřením. Důležitou podmínkou exaktnosti bude získání možnosti studia archivních dokumentů, zejména z bývalého archivu ÚV KSČ. U problematiky sociálního vývoje 1938-1968 se vedle využití obdobných zdrojů bude možno opřít i o historiografická zpracování jednotlivých aspektů sociálního vývoje v odborných statích i o první pokus o syntézu (Kalinová a kol.).

Na první etapu budou vyhrazena léta 1991-1993: druhá bude uzavřena do konce roku 1995. Souhrnné výstupy z výzkumu budou mít podobu dvou obrysových syntetických studií - Nástinu sociálního vývoje 1968-1989 a Přehledu sociálního vývoje 1938-1968. 4. Předběžná koncepce výzkumu elit Koncepce výzkumu se opírá o mezinárodní komparativní projekt "Cirkulace elit v měnící se sociální struktuře postkomunistické východní Evropy" koordinovaný univerzitou v Los Angeles (I. Szelenyi, D.J. Treiman). Účast v tomto

mezinárodním projektu zatím přislíbilo kromě Československa ještě Polsko a Maďarsko. Klíčové otázky, které si tento projekt klade, jsou:

- a) Je elita spojená s minulým systémem schopna udržet si svá privilegia v průběhu přechodu od státního socialismu k liberálně kapitalistickému systému?
- b) Kterým frakcím této elity se to daří? Jaké pozice příslušníci této elity zaujímají v současné době?
- c) Jaké jsou individuální a sociální charakteristiky jedinců procházejících během postkomunistické transformace vzestupnou mobilitou směrem do současné elity? Jaký "kapitál" (kulturní, ekonomický, sociální a politický) umožňuje tyto kariéry?

Výzkumný tým bude ve spolupráci s koordinátory uvedeného mezinárodního projektu realizovat sociologická šetření, která kromě odpovědí na výše uvedené otázky, poskytnou i první systematickou sociálně demografickou dokumentaci nových elit ve východní Evropě. Návaznost tohoto šetření na stratifikační výzkum umožní analyzovat mobilitní vzorce typické pro "staré" i "nové" elity. Tato šetření proběhnou patrně v návaznosti na Mikrocensus 1992, tedy pravděpodobně až v roce 1993. V letech 1991 a 1992 budou prováděny různé varianty výběru příslušníků elit a možnosti využití různých druhů opory pro výběr. Předpokládá se spojení tohoto projektu s průběžnými kvalitativními výzkumy restrukturalizace elit, které mohou být koordinovány s dalšími mezinárodními komparativními výzkumy.

Pavel Machonin, Petr Matějů

Podoby strednej Európy

"Mitteleuropäische Images" - taký bol názov medzinárodného sympózia konaného v dňoch 2. - 5. mája 1991 v Salzburgu. Už v samotnom názve sympózia bolo zakotvené, že stredná Európa nie je oblasť, ktorá sa dá jednoznačne a jednomyseľne ohraničiť a definovať, ale že skôr ide o región ktorý má mnohorakú podobu, vyvoláva rôzne predstavy a jeho obraz je diferencovaný. Čím viac sa o strednej Európe diskutuje, tým intenzívnej-

šie sa prejavuje potreba empiricky skúmať kto a čo si pod týmto pojmom predstavuje, kto a akými prostriedkami vytvára a fixuje predstavy o tejto oblasti. Je stredná Európa len myšlienková konštrukcia, alebo ju možno chápať ako samostatný, od iných odlišný kultúrny priestor? Kde sú hranice strednej Európy? Aká je jej vnútorná štruktúra? Aké boli jej charakteristiky v minulosti, aká je dnes a aké funkcie by mala plniť v budúcnosti? Na tieto, ale i celý rad ďalších otázok sa usilovali nájsť odpoveď historici, filozofi,